

Павленко В.В. Розвивальний потенціал бесіди як методу навчання у початковій школі / В.В. Павленко // Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 листопада 2013 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013. – 292. – С. 135-140.

РОЗВИВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БЕСІДИ ЯК МЕТОДУ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Павленко В.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

pavlenko-vita@meta.ua

В статтє сделана попытка проанализировать различные виды бесед: эвристическую, репродуктивную, эвристически-дедуктивную и эвристически-индуктивную беседы.

Ключевые слова: *методи обучения, беседа, эвристическая беседа, репродуктивная беседа, эвристически-дедуктивная беседа, эвристически-индуктивная беседа.*

The paper attempts to analyze the various types of interviews: a heuristic, reproductive, heuristic and heuristic-deductive-inductive conversation.

Keywords: *teaching methods, discussion, heuristic conversation, reproductive conversation, heuristically-deductive conversation, heuristically-inductive conversation.*

В епоху державного і духовного відродження України пріоритетна роль належить високоосвіченим людям. Відповідно до Закону України «Про освіту», метою освіти є «всебічний розвиток людини, як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального,

творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня» [5]. Досягнення цієї мети можливе лише за умов оптимального вибору методів навчання. У Законі України «Про освіту» (ст. 55) зазначено, що педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на вільний вибір методів, виявлення педагогічної ініціативи [5]. Отже, питання оптимального вибору методів навчання та їх реалізації є одним із найактуальніших у педагогічній науці.

Оскільки основною діяльністю школяра є навчання, то лише за допомогою використання раціональних методів навчання та їх якісної реалізації, відбувається засвоєння учнями знань та формування умінь й навичок, а також формування світогляду, розвиток здібностей, реалізація освітньої, виховної та розвивальної функцій навчання.

В.О. Сухомлинський зазначав, що не можна ефективність методів навчання оцінювати лише на основі того, яким обсягом знань оволоділи учні. Мета навчання полягає у тому, щоб процес опанування знань забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, якого досягають у процесі навчання, сприяв успішному оволодінню знаннями. Ми в нашій школі оцінюємо ефективність методів навчання на основі того, наскільки вони сприяють процесу загального розумового розвитку дитини, якою мірою процес навчання є водночас процесом розумового, морального, ідеологічного та естетичного виховання» [4].

У практиці шкільної роботи важливе місце посідають словесні методи навчання, зокрема бесіда як метод навчання. Бесіда – це метод навчання за якого вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого. Бесіда має великі можливості для керування пізнавальною діяльністю школярів, активною участю кожного в аналізі явищ, фактів, порівнянні й зіставленні їх, у формулюванні висновків, узагальнень. Значною є і виховна її роль: бесіда вчить колективного пошуку істини, допомагає формувати переконання, дає змогу яскравіше проявитись

індивідуальності учня, розвиває критичність, самостійність, уміння доводити, переконувати [2].

Проблемою розвивального потенціалу бесіди займалися: Ю.К. Бабанський, В.О. Онищук, А.М. Алексюк, І.Я. Лернер та інші.

У спільних пошуках істини з своїми учнями Сократ виходив із положення: «Я знаю тільки те, що я нічого не знаю». Аристотель називав Сократа батьком індукції. З цього сократівського методу розвинувся згодом «метод навідних питань» або «евристичний метод», за якого учень, відповідаючи на низку поставлених учителем запитань, поступово підводиться вчителем до бажаного висновку, а від нього до іншого і т. д. [6, с. 51-54].

Були періоди, коли словесні методи займали панівне місце в системі методів навчання, хоча прогресивні педагоги (Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, Й.Г. Песталоцці) доводили необхідність доповнення їх наочними і практичними методами.

Словесні методи займають провідне місце в системі методів навчання. Вони мають історичні підвалини, бо слово було першим абстрактним узагальненням людиною життєвого (емпіричного) досвіду. Виокремлення словесних узагальнень у метод передачі інформації було одним з найбільших досягнень людства.

Словесні методи дозволяють у найкоротший строк передати велику за об'ємом інформацію, поставити проблему і вказати шляхи її розв'язання. За допомогою слова вчитель може викликати в свідомості дітей яскраві картини минулого, теперішнього і майбутнього людства. Слово активізує уяву, пам'ять, відчуття учнів.

Словесні методи навчання вимагають від учителя логічної послідовності і доказовості в поясненні, достовірності матеріалу, образності і емоційності викладу, літературно правильній, чіткій мові. До словесних методів навчання відносяться такі види усного викладу інформації вчителем, як розповідь, бесіда.

Бесіда відноситься до найдавніших і найпоширеніших методів дидактичної роботи. Провідною функцією даного методу є мотиваційно-

стимулююча. Бесіда – це метод навчання, який можна застосовувати на будь-якому етапі уроку з різною навчальною метою: при перевірці домашніх і самостійних робіт, поясненні нового матеріалу, закріпленні і повторенні підведенні підсумків теми. Її проводять у тих випадках, коли є підстави для бесіди, тобто учні мають деякі відомості і знання про матеріал, що вивчається. Вона дозволяє пов'язати навчальний матеріал з особистим досвідом дитини. У процесі бесіди учні відтворюють необхідні знання і пов'язують їх з навчальним матеріалом, що повідомляється. Під час бесіди вчитель має хороший зворотний зв'язок. З питань і відповідей учня він бачить, що дитина розуміє і чого не розуміє. Тому у ході бесіди він може вносити корективи, змінювати глибину і об'єм матеріалу, давати додаткові відомості [7].

Бесіду проводять у будь-яких класах, проте переважаюче значення вона має в початкових класах. Первинні наукові знання ґрунтуються на уявленнях дитини, на її особистому досвіді. Вона найзручніша, щоб відтворити і сформулювати в свідомості молодшого школяра уявлення, які є основою для засвоєння нового матеріалу на уроці в початкових класах.

При проведенні бесіди педагогу слід створити психологічні і дидактичні умови, сприятливі вільному протіканню процесу комунікації. До професійно важливих якостей, що визначають успішність бесіди, відносяться такі:

- володіння прийомами рефлексивного і активного слухання;
- уміння сприймати інформацію: ефективно слухати і спостерігати; адекватно розуміти вербальні і невербальні сигнали; розрізняти змішані і замасковані повідомлення; бачити невідповідність між вербальною і невербальною інформацією; без спотворень запам'ятовувати сказане;
- здатність критично оцінювати інформацію, враховуючи якість відповідей учнів, їх узгодженість, відповідність вербального і невербального контекстів;

- уміння правильно сформулювати і вчасно поставити питання, своєчасно знаходити і коректувати незрозумілі для учня питання, бути гнучким в їх формулюваннях;

- уміння побачити і врахувати фактори, що викликають захисну реакцію учня і перешкоджаючи його введення в процес взаємодії;

- здатність витримувати отримані великі об'єми інформації;

- уважність до ступеня стомлення і тривожності учня [3].

У дидактичній практиці залежно від конкретних умов роботи можуть бути використані різні види бесід. Вони розкривають психолого-педагогічну природу спілкування між учителем і учнем, тому знання характеру впливу бесіди на учня важливе для розуміння і дидактичного потенціалу цього методу.

У навчальному процесі, з точки зору психології, використовується *керована* і *некерована* бесіда. В залежності від цілей і змісту бесіди міра керованості нею з боку вчителя може варіюватися. У повністю керованій бесіді він цілком контролює її зміст, керуючи відповідями дітей і утримуючи бесіду в рамках необхідної структури. У некерованій бесіді, навпаки, ініціатива повністю переходить до іншої сторони. Вчитель може спостерігати за дитиною у виборі теми обговорення, підтримуючи хід бесіди за допомогою прийомів активного слухання [3].

На уроках у початковій школі поширений *евристичний метод*. Суть цього методу полягає в організації через діалог пошукової діяльності учнів. Перед школярами висувається пізнавальна задача, і вони під керівництвом учителя здобувають нові для себе знання.

Пошукова діяльність учнів на уроці здійснюється за кількома етапами :

На першому етапі відбувається актуалізація опорних знань школярів, тобто повторення того матеріалу, який є опорним для усвідомлення нових знань.

На другому етапі учням пропонується пізнавальна задача, вони усвідомлюють необхідність її вирішення.

На третьому етапі вчитель у ході евристичної бесіди спрямовує дітей, на аналіз фактів і формування власних висновків.

Користуючись евристичною бесідою, вчитель спрямовує пошукову діяльність дітей у потрібне русло, підводячи їх поступово до висновку і тим активізує їх навчальну діяльність.

Специфічним методом на уроках читання у початковій школі є *підсумкова бесіда*. Підсумкова бесіда проводиться на завершення всієї попередньої роботи і спрямована на виявлення ідеї твору та аналіз авторського задуму.

Бесіда на уроках математики активізує діяльність учнів, розвиває в них уміння спостерігати і аналізувати математичні явища, робити узагальнення, підводити окреме під загальне. Вона є важливим засобом організації колективної роботи на уроці та індивідуального підходу до учнів.

Запитання, які ставляться в ході бесіди, за своїми функціями можна поділити на три групи [4]:

- *репродуктивно-мнемічні запитання* (активізують лише роботу пам'яті і спрямовані на відтворення або закріплення раніше вивченого);
- *репродуктивно-пізнавальні запитання* (стимулюють репродуктивну пізнавальну діяльність, спрямовану на розв'язування задач раніше засвоєними способами, і не дають учням принципово нових знань);
- *продуктивно-пізнавальні запитання* (стимулюють пошукову пізнавальну діяльність учнів і дають їм істотно нові знання).

Перша група завдань відтворює діалог учителя і учнів, коли основні повідомлення робить сам учитель. Це бесіда-пояснення або репродуктивна бесіда. Друга і третя групи завдань реалізуються на основі бесіди евристичного характеру. Для другої групи завдань властивий дедуктивний хід бесіди, а для третьої – індуктивний.

Репродуктивна бесіда близька до методу пояснення. Проводиться вона за певним планом. Запитання за характером здебільшого риторичні або навідні.

Бесіда із застосуванням прийому аналогії формується від одиничного до одиничного, в результаті цього знання переносяться з раніше вивченого об'єкта на інший, менш вивчений.

Застосовуючи евристично-дедуктивну бесіду, вчитель повідомляє загальне положення, а потім за допомогою запитань спрямовує учнів до з'ясування конкретних прикладів [4].

Сутність евристично-індуктивної бесіди полягає в тому, що вчитель спочатку пропонує розглянути конкретні приклади. На основі їх аналізу учні приходять до загального висновку.

Бесіду на уроках природознавства проводять тоді, коли можна звернутися до фактів, які частково відомі дітям з прочитаних книг, з власних спостережень над предметами або явищами природи, в куточку живої природи, на навчально-дослідній ділянці. Бесіду можна побудувати і на маловідомому або навіть не відомому учням матеріалі при умові використання дидактичного матеріалу, картин, таблиць, карт, кінофільмів. Її проводять у формі запитань учителя і відповіді учнів. Іноді учні також ставлять запитання, які потребують вичерпної відповіді.

Щоб ставити запитання учням учитель, готуючись до бесіди, повинен враховувати вік учнів, їх розумовий розвиток, рівень знань із раніше вивчених тем, відомості, які дістають учні з кінофільмів і телепередач, науково-популярної літератури тощо [8].

У 2 і 3 класах зміст запитань стосується в основному зовнішнього вигляду предмета – його назви, форми, величини, кольору, частин. У 4 класі зміст запитань ускладнюється, починаючи із зовнішнього вигляду предмета або явища, вони повинні привести до розкриття внутрішньої сутності, пояснити причинно-наслідкові зв'язки.

Є бесіди *пояснювальні, контрольні і підсумкові*. *Пояснювальні бесіди* мають на меті виклад і пояснення нового матеріалу, *контрольною бесідою* вчитель перевіряє правильність засвоєння вивченого матеріалу учнями,

підсумковою бесідою узагальнюються і систематизуються знання учнів, наголошується на основному [2].

Проводять бесіди на основі *спостережень, дослідів, статей з підручника, розповіді вчителя, екранних засобів, за планом або картою, картиною* тощо [47].

На основі *спостережень* бесіду проводять, щоб забезпечити точне сприймання учнями навколишньої дійсності, сформувані правильне поняття й уявлення про предмети і явища природи. Послідовно ставлячи запитання, вчитель пропонує дітям уважно розглянути предмет, спрямовує їх увагу на головні ознаки предмета або явища, допомагає сформулювати результати спостережень, зробити висновки.

На основі *дослідів* бесіду проводять для того, щоб виявити як учні зрозуміли зміст виконаного дослідів, пояснити причину спостережуваного явища, з'ясувати, який висновок можна зробити, де буває подібне явище в природі, де використовується. Проведенню такої бесіди передують виконання дослідів учнями під керівництвом учителя.

Бесіду на основі *прочитаної статті* проводять, щоб виявити як діти розуміли описаний дослід, явище або особливості предмета. Учитель ставить запитання за допомогою яких виявляє знання учнів, систематизує і доповнює їх.

У підручниках матеріал дається у формі оповідань, віршів, ділових статей. Перед читанням учитель за допомогою послідовного ряду запитань підводить дітей до свідомого сприймання прочитаного, формує чітке уявлення про предмет або явище. Набуті знання під час бесіди систематизуються, поглиблюються і розширюються за допомогою підручника. Статтю можна поділити на частини, до кожної з яких потім підібрати запитання.

Після *розповіді* вчитель виявляє, як діти зрозуміли зміст викладеного і засвоїли новий матеріал, а також як систематизують знання.

Обов'язковою є бесіда під час використання на уроках *екранних засобів*. За допомогою бесіди проводяться актуалізація знань і постановка конкретних

завдань, що забезпечує активізацію сприймання. За допомогою бесіди вчитель керує сприймання кожного кадру діафільму, діапозитивів. Застосовують бесіду, щоб з'ясувати зміст переглянутого кінофільму (діафільму), систематизувати й узагальнити набуті знання.

Бесідою, яку проводять *за картиною*, вчитель досягає конкретизації матеріалу, створення відповідного уявлення, кращого засвоєння матеріалу. На уроці використовують картини, які відповідають певній темі. Найчастіше картини аналізують від загального до окремого. Одночасно вчитель пояснює особливості предмета або явища. У кінці бесіди ставляться узагальнюючі запитання.

При проведенні бесіди *за картою* доцільно використовувати вже відомий матеріал. Учитель повинен, спираючись на відоме, розкривати нове. Хорошим засобом вивчення карти і вміння читати її є метод умовних подорожей. Учитель вказує учням маршрут подорожі, а учні осмислюють і розповідають усе, що їм відомо про місцевість через яку проходить маршрут [7].

Отже, проблемою питання щодо застосування бесіди у навчальному процесі початкової школи є: недостатньо матеріалу, не розуміння дидактичного потенціалу бесіди, невміння доцільно побудувати мікроструктуру і знайти в ній місце для бесіди.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Алексюк А.М. Взаємодія форм організації і методів навчання // Рад. школа. – 1983. – №7. – С. 8-15.
2. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К.: Радянська школа, 1973. – 263 с.
3. Данилова Е. Психологическая беседа как основной метод получения информации о ребенке // Воспитание школьников. – 2005. – №10. – С. 51-58.
4. Дидактика современной школы / Под ред. В.А. Онищука. – К.: Педагогика, 1987. – 351 с.
5. Закону України «Про освіту» // www.osvita.org.ua.

6. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва. Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
7. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
8. Савченко О.Я. Функції і структура методів навчання / За ред. В.О. Онищука. – К.: Радянська школа, 1979. – 240 с.
9. Словесные методы обучения / Бабанский Ю. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1986. – 238 с.

ЗАЯВКА УЧАСНИКА

Прізвище, ім'я та по батькові	Павленко Віта Віталіївна
Науковий ступінь, вчене звання	Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Назва навчального закладу, установи, організації	Житомирський державний університет імені Івана Франка
Посада	Доцент кафедри педагогіки
Контактний номер телефону	+380966434920
E-mail	pavlenko-vita@meta.ua
Форма участі	Заочна Збірник матеріалів роздрукований варіант
Напрямок роботи конференції	Проблеми інтеграції дослідницької діяльності у навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів
Назва статті	Розвивальний потенціал бесіди як методу навчання у початковій школі
Потреба у готелі	ні
Даю згоду на друк матеріалів та використання моїх персональних даних	04.11.2013 р.